

Published in the Republic of Kazakhstan
Asian Journal “Steppe Panorama”
Has been issued as a journal since 2014
ISSN 3135-8055.
Vol. 13. Is. 5, pp. 1470-1488, 2026
Journal homepage: <https://ajspiie.com>

IRSTI / FTAXP / MPHTI 03.20
https://doi.org/10.51943/3135-8055_2026_13_5_1470-1488

THE HISTORY OF CARE FOR HOMELESS CHILDREN IN KAZAKHSTAN IN THE 1930s

Almagul A. Bekenova^{1*}, Ainagul T. Kaipbayeva²

1 Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology
(28 Shevchenko Str., Almaty, 050010, Republic of Kazakhstan)
Master of History, Researcher
 <https://orcid.org/0000-0001-6034-900X>. E-mail: bek.alma.81@gmail.com

*Correspondent author

2 Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology
(28 Shevchenko Str., Almaty, 050010, Republic of Kazakhstan)
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Leading Researcher
 <https://orcid.org/0000-0002-3387-624X>. E-mail: Aina__78@mail.ru

© Ch.Ch. Valikhanov IHE, 2026
© Bekenova A., Kaipbayeva A., 2026

Abstract. *Introduction.* In the 30s of the twentieth century, the guardianship and legal aid units carried out work on providing homeless children with custody and legal assistance. In accordance with the legislation of that period, legal aid was developed and guardianship activities were improved. *Purpose and objectives.* The purpose of the article is to study the activities of the internal Guardianship and legal aid departments of the Department of Legal Protection of Minors in providing legal assistance and custody of homeless children in the country. *Materials and methods.* The analysis of sources and archival materials concerning the history of custody of homeless children and the provision of legal assistance to them has been carried out. The methods of comparative historical, objective, retrospective, history of everyday life, interdisciplinary method, etc. are used in the study of the topic. *Results.* The analysis of archival materials made it possible to identify the key indicators of the activities of the Guardianship and Legal Aid Subdepartments in the 1930s. In particular, the specific legal procedures for placing children under guardianship, age-related requirements, and the legal obligations of guardians were systematized. Furthermore, new legislative mechanisms and approaches to providing legal consultations to homeless children and protecting their interests were identified and formulated. *Conclusion.* The study demonstrated that priority was primarily given to kinship ties when arranging guardianship for children from state orphanages and children whose parents had been subjected to political repression. This practice indicates that Soviet legal requirements of the period were consistent with the traditional values of Kazakh society concerning the care of orphaned children by their close relatives.

Keywords: homeless children, famine 1931-1933, combating child homelessness, legal assistance, custody, RSFSR.

Acknowledgements. The article was prepared within the framework of the grant financing project of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan “The problem of child homelessness in Kazakhstan and neighboring countries in the 1920–1930s”. Registration number: AP23488331).

For citation: Bekenova A., Kaipbayeva A. The history of care for homeless children in Kazakhstan in the 1930s// Asian Journal “Steppe Panorama”. 2026. Vol. 13. No. 5. Pp. 1470–1488. (In Kaz.). DOI: 10.51943/3135-8055_2026_13_5_1470-1488.

XX ғ. 30-ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПАНАСЫЗ БАЛАЛАРДЫ ҚАМҚОРШЫЛЫҚҚА АЛУ ТАРИХЫ

Бекенова Алмагул Арапхановна^{1*}, Қайпбаева Айнагул Толғанбайқызы²

¹Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
(Шевченко көшесі, 28, 050010 Алматы Қазақстан Республикасы)
Тарих магистрі, ғылыми қызметкері
 <https://orcid.org/0000-0001-6034-900X>. E-mail: bek.alma.81@gmail.com

*Автор-корреспондент

²Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
(Шевченко көшесі, 28, 050010 Алматы Қазақстан Республикасы)
Тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, жетекші ғылыми қызметкер
 <https://orcid.org/0000-0002-3387-624X>. E-mail: Aina__78@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2026

© Бекенова А.А., Қайпбаева А.Т., 2026

Аңдатпа. *Kіріспе.* XX ғасырдың 30-жылдарында Қамқоршылық және Заң көмегі ішкі бөлімдері панасыз балаларды қамқорлыққа беру және оларға заңгерлік көмек көрсету бойынша жұмыстар жүргізді. Сол кезеңнің заңнамасына сәйкес заң көмегі дамып, қамқоршылық қызметі жетілдірілді. *Мақсаты мен міндеттері.* Мақаланың мақсаты – еліміздегі балалар панасыздығына қарсы күресте Кәмелетке толмағандарды құқықтық қорғау бөлімінің Қамқоршылық және Заң көмегі ішкі бөлімдерінің қызметін зерделеу. *Материалдар мен әдістер.* Панасыз балаларды қамқоршылыққа алу және оларға заңдық көмек көрсету тарихына қатысты дереккөздер мен архив құжаттарына талдау жүргізілді. Тақырыпты зерттеу барысында салыстырмалы-тарихи, ретроспективтілік, күнделікті өмір тарихы, пәнаралық талдау т.б. әдістер пайдаланылды. *Нәтижелер.* Архив деректерін талдау нәтижесінде XX ғ. 30-жылдарындағы Қамқоршылық және Заң көмегі ішкі бөлімдері қызметінің негізгі көрсеткіштері айқындалды. Атап айтқанда, балаларды қамқорлыққа берудің нақты құқықтық тәртібі, жас ерекшеліктеріне қойылатын талаптар және қамқоршылардың заңдық міндеттемелері жүйеленді. Сондай-ақ, панасыз балаларға құқықтық консультация беру мен олардың мүддесін қорғаудың жаңа заңнамалық тетіктері мен бағыттары тұжырымдалды. *Қорытынды.* Зерттеу барысында мемлекеттік балалар үйлеріндегі және саяси қуғын-сүргінге ұшырағандардың балаларын қамқорлыққа алуда негізінен туыстық қатынастарға басымдық берілгені дәлелденді. Бұл үрдіс сол кезеңдегі кеңестік заңнамалық талаптардың қазақ қоғамының жетім баланы жақындарының паналатуына қатысты дәстүрлі құндылықтарымен ұштасқанын көрсетеді.

Түйін сөздер: панасыз балалар, 1931-1933 жж. ашаршылық, балалар панасыздығына қарсы күрес, заң көмегі, қамқоршылық, РКФСР.

Алғыс. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің «1920-1930 жылдардағы Қазақстан аумағындағы және іргелес елдердегі балалар панасыздығы мәселесі» тақырыбындағы гранттық қаржыландыру жобасын жүзеге асыру аясында орындалды (жеке тіркеу нөмірі: АР 23488331).

Дәйексөз үшін: Бекенова А.А., Қайпбаева А.Т. XX ғ. 30-жылдарындағы Қазақстандағы панасыз балаларды қамқоршылыққа алу тарихы// Asian Journal “Steppe Panorama”. 2026. Т. 13. № 5. 1470–1488 бб. (Қаз.). DOI: 10.51943/3135-8055_2026_13_5_1470-1488

ОПЕКУНСТВО БЕСПРИЗОРНЫХ ДЕТЕЙ В КАЗАХСТАНЕ В 30-Е ГОДЫ XX В.

Бекенова Алмагул Арапхановна^{1*}, Каипбаева Айнагуль Толганбаевна²¹Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова

(улица Шевченко, 28, 050010, Алматы, Республика Казахстан)

Магистр истории, научный сотрудник

 <https://orcid.org/0000-0001-6034-900X>. E-mail: bek.alma.81@gmail.com

*Автор-корреспондент

²Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова

(улица Шевченко, 28, 050010, Алматы, Республика Казахстан)

Кандидат исторических наук, ассоциированный профессор, ведущий научный сотрудник

 <https://orcid.org/0000-0002-3387-624X>. E-mail: Aina__78@mail.ru

© ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова, 2026

© Бекенова А. А., Каипбаева А.Т., 2026

Аннотация. *Введение.* В 30-е годы XX века подразделениями опеки и юридической помощи проведены работы по предоставлению под опеку беспризорных детей и им оказывались юридические помощи. В соответствии с законодательством того периода развивалась юридическая помощь, совершенствовалась попечительская деятельность. *Цель и задачи.* Цель статьи – изучение деятельности внутренних отделов Опек и юридической помощи Отдела правовой защиты несовершеннолетних в оказании юридической помощи и опеке над беспризорными детьми в стране. *Материалы и методы.* Проведен анализ источников и архивных материалов, касающихся истории опеки над беспризорными детьми и оказания им юридической помощи. При изучении темы использованы методы сравнительно-исторического, объективного, ретроспективного, истории повседневной жизни, междисциплинарного метода и др. *Результаты.* В результате анализа архивных материалов были выявлены основные показатели деятельности подразделений опеки и юридической помощи в 1930-е годы. В частности, систематизированы установленный законодательством порядок передачи детей под опеку, возрастные требования и юридические обязанности опекунов. Кроме того, определены и сформулированы новые законодательные механизмы и направления предоставления юридических консультаций беспризорным детям и защиты их интересов. *Заключение.* В ходе исследования установлено, что при передаче под опеку воспитанников государственных детских домов и детей лиц, подвергшихся политическим репрессиям, преимущество отдавалось родственникам. Данная практика свидетельствует о том, что требования советского законодательства рассматриваемого периода сочетались с традиционными ценностями казахского общества, предусматривавшими заботу близких родственников о детях, оставшихся без родителей.

Ключевые слова: беспризорные дети, голод 1931-1933 гг., борьба с детской беспризорностью, юридическая помощь, опека, РСФСР

Благодарность. Статья подготовлена в рамках реализации проекта грантового финансирования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан «Проблема детской беспризорности на территории Казахстана и сопредельных стран в 1920–1930 годы» (регистрационный номер: АР 23488331).

Для цитирования: Бекенова А. А., Каипбаева А.Т. Опекунство беспризорных детей в Казахстане в 30-е годы XX в. // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2026. Т. 13. № 5. С. 1470–1488. (На Каз.). DOI: 10.51943/3135-8055_2026_13_5_1470-1488

Кіріспе.

XX ғасырдың 30-жылдарында Қазақстанда орын алған балалар панасыздығы мен қараусыздығы сол кезеңдегі мемлекеттік реформалар мен әлеуметтік дағдарыстардың тікелей салдары болып табылады. Ұзақ уақыт бойы бұл мәселенің әлеуметтік-саяси аспектілері отандық тарих ғылымында арнайы қарастырылмай, тарихнаманың аз зерттелген беттерінің бірі ретінде сипатталды.

Елімізде балалар панасыздығының жаппай сипат алуының алғышарттары 1928 жылғы байларды тәркілеу науқанынан басталды. Дәстүрлі шаруашылықтың күйреуі мен мал-мүлікті күштеп тартып алу халықты жаппай қайыршылыққа ұшыратып, көрші аймақтарға үдере қоныс аударуға мәжбүр етті. Бұл әлеуметтік дағдарыс 1931–1933 жылдардағы қолдан ұйымдастырылған ашаршылықпен ұласып, жетім және панасыз балалардың санын бұрын-соңды болмаған деңгейге жеткізді. Панасыздықтың келесі толқыны 1936–1938 жылдардағы саяси қуғын-сүргін шараларымен тұспа-тұс келді. Отағасылары мен аналардың лагерьлерге жаппай қамалуы нәтижесінде «халық жауларының» перзенттері де панасыз балалардың қатарын қалыңдата түсті.

Осы тектес төтенше жағдайлар мемлекеттік балалар үйлеріне түсетін салмақты шектен тыс арттырып, билікті баламалы құқықтық тетіктерді іздестіруге мәжбүрледі. Осы орайда, Кәмелетке толмағандарды құқықтық қорғау бөліміне қарасты Қамқоршылық және Заң көмегі ішкі бөлімдерінің қызметі жаңа сипатта дами бастады. Мысалы, балалар үйлеріндегі тығыздықты азайту мақсатында 1935 жылғы «Балалар панасыздығы мен қараусыздығын жою туралы» қаулы (бұйрық) негізінде балаларды отбасыларға қамқорлыққа беру институты жанданды. Ал 1938 жылы қабылданған «Ата-аналары қуғын-сүргінге ұшыраған балаларды туыстарына қамқоршылыққа беру тәртібі туралы» құпия циркуляр саяси қуғын-сүргін құрбандарының балаларын өз жақындары мен туыстарының тәрбиесіне заңды түрде беру жұмыстарын реттеді. Саяси қысым мен әлеуметтік күйзеліс жағдайында бұл ішкі бөлімдер панасыз балаларға құқықтық әрі заңдық көмек көрсетудің, олардың мүдделерін қорғаудың негізгі институтына айналды.

Материалдар мен зерттеу әдістері.

XX ғ. 30-жылдарындағы Қазақстандағы панасыз балаларды қамқоршылыққа алу тарихын зерттеу барысында «Из истории борьбы с детской беспризорностью в Казахстане и сопредельных странах в 1920–1930-е гг.: сборник архивных документов и материалов», «1931–1933 жылдардағы ашаршылық: Алматы облысы бойынша нәубет кузгерлері мен ұрпақтарының естеліктері. Ашаршылық куәгерлері және олардың ұрпақтарынан алынған сұхбат материалдарының жинағы. Көптомдық. II том.», «1931–1933 жылдардағы ашаршылық: Жетісу облысы бойынша нәубет куәгерлері мен ұрпақтарының естеліктері (сұхбат материалдарының жинағы). Көптомдық. III том.», т.б. архив материалдары мен естеліктер жинақтарындағы материалдар пайдаланылды. Сонымен қатар, қамқоршылық жасау, заң көмегі бойынша «РСФСР Қылмыстық кодексінің» 1926 жылғы редакциясы, «Неке, отбасы және қамқоршылық туралы заңдар кодексі», т.б. заңдар, панасыз балаларға, оларды қамқоршылыққа алу туралы ережелер мен қаулылар зерттеуіміздің деректік базасын құрады.

Тақырыпты зерделеу барысында салыстырмалы-тарихи әдіс арқылы заң көмегінің, қамқоршылықтың кеңестік биліктің алғашқы кезеңіндегі дамуы, қалыптасу тарихы зерделенді. Шынайылық, ретроспективтілік әдістері арқылы 1930 жылдардағы қамқоршылықтың жүзеге асырылуы, нәтижесі жан-жақты талданды. Ауызша тарих деректерін күнделікті өмір тарихы әдісі арқылы, қамқоршылық үдерісінің барысы, 1930 жылдардағы адамдардың тұрмысы зерделенді. Пәнаралық әдіс арқылы заң көмегін көрсету, қамқоршылыққа алудың заңнамалық құжаттарына талдау жасалынды.

Талқылау.

Елімізде панасыз балалар тақырыбын алғашқылардың бірі болып ғалым Г.Б. Сүгірәлімова «Қазақстандағы панасыз балалар. Мәселені шешу тарихы, тәжірибесі, қорытындысы (1920-1940 жылдар)» (Сүгірәлімова, 2006) зерттеуінде панасыз балалар

тақырыбын зерделеп, өзіндік талдауларын жасаған. Алайда, ғалымның 1930 жылдардағы панасыз балалар тақырыбына қатысты балаларды қамқоршылыққа алу бойынша зерттеулері әлі де толықтыруды қажет етеді.

Отандық тарих ғылымында панасыз балалар тақырыбын, әсіресе аймақтық ерекшеліктер тұрғысынан зерттеген ғалымдар С.Г. Сақтағанова мен Т.Қ. Сақабайдың еңбектері ерекше орын алады. Авторлар өздерінің «1930 жылдардағы ашаршылық кезіндегі Орталық Қазақстандағы панасыз балалар мәселесі» атты бірлескен зерттеуінде 1931–1933 жылдардағы нәубет тұсындағы балалар тағдырын нақты деректермен ашып көрсетеді. Мақалада Орталық Қазақстан өңіріндегі балалар саны күрт азайып кеткен негізгі аудандардың тізімі беріліп, 1932 жылғы панасыз балалардың жас ерекшеліктері мен ұлттық құрамына талдау жасалған. Сонымен қатар, зерттеушілер 1933 жылы арнайы мекемелерге орналастырылған жетімдердің саны сияқты маңызды есептік мәліметтерді негізге ала отырып, сол тұстағы ата-аналардың «балаларымызды асырай алмаймыз, аштан өлтіріп аламыз» деп, оларды мемлекет қамқорлығына беруге мәжбүр болған жан түршігерлік тарихи фактілерін алға тартады (Сақтағанова, Сақабай, 2024). Ғалымдардың зерттеуінен, 1930-жылдардағы ашаршылық кезінде балаларды отбасынан айырып, балалар үйіне өткізу үрдісі тек саяси шешім емес, халықтың аман қалу үшін жасаған ең соңғы амалы болғандығы байқалады. Орталық Қазақстандағы статистикалық мәліметтер көрсеткендей, балалардың жаппай панасыз қалуы – тұрмыстық қиындық емес, бүкіл бір буынның жойылып кету қаупін тудырған ұлттық қасірет еді. Мұндай төтенше жағдайда балалар үйлері мен қамқоршылық органдары мыңдаған бүлдіршінді аштық өлімінен арашалап қалған негізгі құтқарушы күшке айналғандығын көрсетеді.

Кәмелетке толмаған панасыз балаларға қатысты сол кездегі үкіметтің іс-әрекетін, заңдарының қалай өзгергенін түсіну үшін зерттеушілер К.К. Абдрахманова мен З.Г. Сактаганованың еңбектері мен ғылыми тұжырымдарының маңызы зор. Кәмелетке толмағандарға қатысты мемлекеттік саясаттың эволюциясын зерделеуде зерттеушілер К.К. Абдрахманова мен З.Г. Сактаганованың ғылыми тұжырымдарының маңызы зор. Авторлар өздерінің «Репрессивная политика советской власти в отношении несовершеннолетних в 1918–1941 гг.: анализ нормативно-правовой базы (1 и 2 этапы)» атты еңбегінде кәмелетке толмағандарға қатысты репрессивтік шаралардың нормативтік-құқықтық базасын қалыптастырудың бес негізгі кезеңін жіктейді:

1. 1918 жылғы 14 қаңтар – 1935 жылғы 7 сәуір аралығы;
2. 1935 жылғы 7 сәуір – 1941 жылғы 7 шілде аралығы;
3. 1941 жылғы 7 шілде – 1945 жылғы 18 қаңтар аралығы;
4. 1945 жылғы 18 қаңтар – 1956 жылғы 24 наурыз аралығы;
5. 1956 жылғы 24 наурыз – 1958 жылғы 25 желтоқсан аралығы.

Ғалымдардың пайымдауынша, алғашқы кезеңде (1918–1935 жж.) кәмелетке толмағандарға қолданылатын жазалау шаралары біртіндеп қатайтыла түскен. Бұл ретте зерттеуде ашаршылық пен әлеуметтік күйзелістер салдарынан панасыз қалған және қайтыс болған балалардың нақты санына қатысты демографиялық мәліметтердің әлі де толық айқындалмағандығы атап өтіледі. Сонымен қатар, кезеңнің күрделі әлеуметтік-экономикалық дағдарысы мен саяси қысымы жағдайында балалардың туыстары мен жақындары өздерінің де ашаршылыққа ұшырауы немесе репрессияға ілігу қаупі салдарынан жетімдерді қамқорлыққа алуға құқықтық әрі материалдық мүмкіндіктері болмағаны негізделген. (Абдрахманова, Сактаганова, 2023). Осылайша, ғалымдардың пікірін негізге ала отырып, XX ғасырдың 30-жылдарындағы балалардың жетімдігі мен панасыздығы тек тұрмыстың нашарлығынан ғана емес, заңдардың қаталдануы мен саяси қысымның күшеюінен болды деп қорытуға болады. Тіпті қазақ халқының жетім баланы қаңғыртпай, туыстары бауырына басатын ежелгі салтының өзі сол тұстағы жаппай ашаршылық пен қорқыныштың кесірінен іске аспай қалды. Адамдар өз басын арашалай алмай отырған мұндай қиын шақта, панасыз қалған балаларға заң жүзінде көмектесетін және оларды қамқорлыққа алатын арнайы мемлекеттік бөлімдердің жұмысына деген қажеттілік бұрынғыдан да артты.

Е.А. Бендер «Правовые основы борьбы с детской беспризорностью в РСФСР в 1920–1930-е годы» мақаласында 1935 жылғы 7 сәуірдегі «Кәмелетке толмағандар арасында қылмыспен күрес шаралары туралы» КСРО ОАК мен ХКК қаулысын талдай келе, «12 жастан бастап балаларды ұрлық жасағаны, зорлық-зомбылық жасағаны, дене жарақаты, мертігуі, кісі өлтіргені, барлық қылмыстық жазалау шараларын қолдана отырып, кісі өлтіруге тырысқаны үшін қылмыстық жазаның барлық шараларын қолдана отырып қылмыстық жауапкершілікке тарту тағайындалды. Сондай-ақ, жасына байланысты міндетті түрде жартысына немесе үштен біріне жазаны төмендету туралы ҚК-нің 50-б. алынып тасталды. КСРО ОАК мен ХКК 1935 жылғы 7 сәуірдегі қаулысына сәйкес, балалар үшін ғана емес, кәмелетке толмағандарды әртүрлі қылмыстарға қатысуға итермелегені немесе тартқаны үшін ұсталған адамдар үшін де қатаң жауапкершілік белгіленді. Санкциялар бес жылдан кем емес мерзімге бас бостандығынан айыруды қарастырды» деп келтірген (Бендер, 2013). Сонымен қатар аталған қаулының 4-т. сәйкес, одақтас республикалардың үкіметтеріне қылмыстық заңнамаларына осы қаулыға сәйкес өзгертулер енгізу ұсынылған (Закон 7 апреля 1935 г.). Атап өтетіні, осы кезеңде елімізде 1926 ж. редакцияланған РКФСР Қылмыстық кодексі әрекет еткен (УК, 1926).

Зерттеуші М.А. Перованың «Власть о несовершеннолетних гражданах: детство в семейной политике советской России 1917–1930-х гг.» атты еңбегінің 1920 жылдардың екінші жартысы мен 1930 жылдардағы балалар өмірі мен отбасы мәселесіне арналған бөлімінде маңызды тарихи деректер алға тартылады.

Автордың айтуынша, баланы отбасының зиянды ортасынан бөліп алып, мемлекеттік мекемелерге өткізу саясаты балалар үйлерінің шамадан тыс көбейіп кетуіне әкелген. Бұл жағдай, керісінше, көшеде қаңғыған панасыз балалардың санын одан сайын арттырған. Оның үстіне, жетімханалардың бұлай жаппай көбеюі мемлекеттің сыртқы беделі мен ел келбетіне де теріс әсер еткен. Осының салдарынан үкімет балаларды отбасыларға қамқорлыққа беру ісін жедел түрде қолға алуға мәжбүр болған.

Алайда, балаларды бауырына басатын отбасыларға үкімет тарапынан қатал талаптар қойылды. Ол заңдық ережелерде былай деп көрсетілген: «Балаларды сайлау құқығынан айырылған тұлғаларға, соның ішінде: жалдамалы еңбекті пайдаланатындарға, еңбекпен табылмаған кіріс есебінен күн көретіндерге, сауда-саттықпен айналысатындарға немесе бұрынғы патшалық режимнің өкілдеріне тәрбиелеуге және оқытуға беруге тыйым салынды. Сондай-ақ іс-әрекетке қабілетсіз деп танылған және қорғаншылықтағы адамдарға, пайдакүнемдік және моральдық азғындық қылмыстары үшін сотталғандарға, сонымен бірге діни қызметшілерге де балаларды тәрбиеге беруге жол берілмеді» (Перова, 2016). Осылайша, балаларды жаппай мемлекеттік мекемелерге жинау саясаты сәтсіздікке ұшырап, үкіметті жетімдерді қайтадан отбасыларға беруге мәжбүр етті. Алайда, баланы тәрбиелеуге үміткер жандарға қойылған саяси және таптық шектеулер бұл үдерісті қиындатты. Билік бала тағдырын шешуде оның амандығы мен тұрмысынан бұрын, өз идеологиясын бірінші орынға қойды. Мұндай қатал талаптар жағдайында жетім балаларды қорғау және оларды заң талаптарына сай отбасыларға дұрыс орналастыру үшін Қамқоршылық және Заң көмегі бөлімдерінің рөлі жоғары болды.

А.А. Дорская «Кодекс законов о браке, семье и опеке РСФСР 1926 г.: соотношение идеологической и юридической составляющих» мақаласында кеңестік құқықтың дереккөздерін зерттеу барысында заңды ғана емес, оның идеологиялық компоненттерін де ескеру қажет деген қорытындыға келген (Дорская, 2016). Зерттеу негізінен кодексті жан-жақты талдай отырып, неке және отбасы тақырыбын зерделеуге арналған. Панасыз балалар тақырыбына арналған бірқатар зерттеулердің болуына қарамастан, Қазақстандағы XX ғасырдың 30-жылдарындағы панасыз балаларды қамқоршылыққа алу тақырыбы әлі де толығырақ зерделеуді қажет етеді.

Нәтижелер.

1930 жылдардағы тарихи оқиғалар: 1930–1933 жылдардағы ашаршылық, 1936–1939 жылдар аралығындағы қуғын-сүргін саясаты панасыз балалар қатарын көбейте түсті.

Нәтижесінде панасыз балалар темір жолдардың бойында, базарларда босып, қайыршылық, құқықбұзушылықтар көбейе бастады. 1920–1930 жж. аралығында халықтың жас ерекшелігі бойынша % көрсеткіші келесідей болған:

Жасы	Барлық тұрғындар	Барлық тұрғындар	Қазақтар	Қазақтар	Орыстар	Орыстар
	Еркек	Әйел	Еркек	Әйел	Еркек	Әйел
0–4	16,4	16,6	15,0	16,3	18,0	16,7
5–9	10,4	10,6	9,6	10,0	11,8	10,8
10–19	21,7	20,6	19,8	18,0	26,0	25,3
20–29	15,5	17,7	15,5	17,9	16,1	18,2
30–39	13,8	13,6	15,2	15,2	10,9	11,0
40–49	9,8	8,5	10,9	9,3	7,8	7,4
50–59	6,4	5,9	7,3	6,2	4,7	5,2
60, жоғары	6,0	6,5	6,7	7,1	4,9	5,4
Барлығы	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

1-кесте. 1920-1930 жж. аралығында халықтың жас ерекшелігі бойынша % көрсеткіші (10 лет Казахстана, 1930)

Table 1. % Indicator by age of the population in the period from 1920 to 1930 (10 let Kazakhstana, 1930)

«10 лет Казахстана. 1920–1930» кітабында бұл кестенің пайыздық ерекшеліктерін келесідей: «Мысалы, 1914–1918 жылдардағы және одан бұрынғы соғысқа қазақ халқының қатыспауы, сондай-ақ бұрын қазақтар арасында өнеркәсіп жұмысшыларының болмауы олардың егде жастағы топтарының үлес салмағының артуына әсер етті (30-59 жастағылар). Орыстар мен қазақтар үшін 5-9 жас (1917–1921 жылдары туғандар) тобындағылардың елеулі азаюы бұл жастардың туу уақыты бойынша империалистік, бүкіл азаматтық соғыс пен 1921–1922 жылдардағы ашаршылықтың ең қолайсыз жылдарына түсетіндігімен түсіндіріледі. Қазақтар мен орыстар арасындағы 10-19 жас (1907-1916 жылдары туғандар) аралығындағы көрсеткіштердегі үлкен айырмашылық, бұл жастарға 1914–1917 жылдардағы соғыстың әсер еткеніне қарамастан, қазақ балаларының өлімінің көп болуына және осы кезеңде орын алған жұт әсеріне жатқызу керек. Қазақ халқы үшін кәрілік жасындағылардың (60 және одан жоғары) үлес салмағы орыстарға қарағанда $1^{1/3}$ есе жоғары» (10 лет Казахстана, 1930: 85) деп түсіндірген. Осындай көрсеткіштермен еліміз 1930 жылдарды қарсы алған еді.

Балалар панасыздығын жоюда оларды қамқоршылыққа беру, балаларға заңдық көмек көрсету жұмыстары жүргізілді. Бұл жұмыстарды Кәмелетке толмағандарды құқықтық қорғау бөлімдері (ішкі бөлімшелері) (бұдан әрі – КТҚҚБ) жүргізді. КТҚҚБ жергілікті органдары Губерниялық және уездік болып бөлінді. Губерниялық және уездік Кәмелетке толмағандарды құқықтық қорғау бөлімшелерінің бөлінуі мен қызметі КТҚҚБ бөлімшелеріне ұқсас, тек 1) *Құқық бұзушылыққа және панасыздыққа қарсы күрес*, 2) *Қамқоршылық және* 3) *Заң көмегі* деп аталды. Asian Journal «Steppe Panorama» 2026. 13 (3) санында «1920 жылдардағы Қазақстандағы панасыз балалар қылмысына қарсы күрес» тақырыбындағы (Бекенова, Мұхатова, 2026) мақалада *Құқық бұзушылыққа және панасыздыққа қарсы күрес бөлімі* бөлімшелерінің қызметіне жан-жақты талдау жасалынып, 1920 жылдардағы панасыз балалар арасындағы орын алған қылмыс түрлері, кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алу жұмыстары туралы жан-жақты талданды. Осы мақала аталған мақаланың заңды жалғасы деуге болады. Себебі *Кәмелетке толмағандарды құқықтық қорғау бөлімінің* қалған 2 ішкі бөлімінің (*Заң көмегі және Қамқоршылық*) тарихына осы мақала шеңберінде тоқталып, зерделенеді.

Заң көмегі

КТҚҚБ-нің ішкі бөлімі – Заң көмегі бөлімшесі, ол бала құқығы сұрақтары бойынша кеңес берумен, тәжірибелік көмек көрсетумен айналысты. Сонымен қатар баланың барлық заңдық құқықтарын түсіндіріп, анықтамалар, нұсқаулар берген, шағым жасаған, өтінімдер қабылдаған, өндіріс істерін дайындаған, толық құқылы айыптаушы және талапкер ретінде баланың мүдделерін қорғау, т.б. қызмет көрсеткен (Из истории борьбы, 2025:52). Заң көмегі өз қызметінде кәмелетке толмағандарға қатысты 1922 жылғы 9 қарашадағы Еңбек туралы заңдар кодексінің, 1922 жылғы 26 мамырдағы РКФСР Қылмыстық кодексінің, 1926 жылғы 22 қарашадағы РКФСР Қылмыстық кодексінің баптарын, т.б. заңдар мен ережелерді басшылыққа алған. 1920-1930 жылдарда аталған кодекстерге бірнеше мәрте толықтырулар мен өзгертулер енгізіліп отырған. Бұрынғы әдет-ғұрыпқа негізделген халық соты (билер шешімі) Кеңес өкіметі орнағаннан кейін Халықтық сот (судья) қызметі шеңберінде қарастырылғанымен, өз қызметін біртіндеп өзгерте бастады. Кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстық істер ғана Халықтық сотқа беріліп, құқықбұзушылықтар алдымен Комиссия, Заң көмегі қызметінің шеңберінде қарастырыла бастады.

1921–1922 жылдардағы ашаршылық нәтижесінде панасыз балалар санының көбеюінен заң көмегі қызметі бойынша жұмыстар күшейту тапсырылған (Из истории борьбы, 2025:66). Себебі аштыққа шыдамай басқа жаққа кеткен адамдар үйлерін, мүліктерін, кейде өз балаларын қалдырған жағдайлар орын алған (Бекенова, Козыбаева, 2023). 1922 жылғы «Балалар кеңесі туралы ережеге» сәйкес, губерниялық және уездік КТҚҚБ-дегі заң көмегінде *балаларға кеңес беру* ұйымдастырылған. Кеңес беру құрамында: меңгеруші, оның көмекшісі, хатшы, іс жүргізуші және кеңесшілер (қажет жағдайда құрамы азаюы мүмкін) болған. Губерниялық КТҚҚБ-де материалдық көмек үшін ақшалай және заттай нақты қоры болуы керек болған. Ол үшін әр жарты жылда арнайы смета жасалып, Губерниялық Халыққа білім беру бөліміне (бұдан әрі – ХББ) тапсырылған.

Кеңеске кәмелетке толмағандар (оның ішінде панасыз балалар), олардың ата-аналары немесе қамқоршылары бала құқығына қатысты: тамақ, киім, тұрғын үй, оқу, т.б. сұрақтар бойынша жүгінген. Кейбір жағдайларда қамаудағы кәмелетке толмағанды босату туралы өтініш берген, балалар мен ата-аналарды іздестірген, ата-ана құқығынан айыру істерімен, іс жүргізумен, т.б. айналысқан. Қажет жағдайда кәмелетке толмағандарға материалдық көмек көрсеткен: тамақ, киім, оқу құралдарын, т.с.с. берген. Ол үшін әлеуметтік көмек ағалары мен әпкелеріне кәмелетке толмағанның материалдық жағдайын тексерген. Смета бекітілгенге дейін мұқтаждарға көмекті тексеру актілері КТҚҚБ-не тапсырылып, олар қорытынды жасап, өтінімді Әлеуметтік қамту бөліміне жіберген.

Кеңес беру үшін арнайы сағаттар белгіленіп, жұмыс істейтіндер үшін кешкі уақытта кеңес беру қарастырылған. Кеңес беру туралы жергілікті жағдайға ыңғайлы хабараландырулар жасалуы керек болған. Келушіні қабылдау бойынша келесідей сұрау парағы толтырылған:

Жылы, күні;

Аты-жөні;

Мекен-жайы;

Іс мазмұны;

Кеңес беру жауабы және іс бойынша не жасалынды (Из истории борьбы, 2025: 62-63).

Ашаршылыққа байланысты балалардың ата-анасыз қалып, олардың мүлкін туыстары немесе бөтен біреулердің заңсыз иеленген жағдайлары орын алған. Егер заңдық кеңес дұрыс жүргізілсе, балаларға мүлкін қайтаруға мүмкіндік болған. Яғни олар балалар үйінен кеткенде, мемлекет қаржысына емес, өз мүліктеріне ие болып, өздігімен өмір сүру мүмкіндігі болар еді. Алайда, заңдық кеңес берудің тапшылығы болған. Себебі заңгер мамандар жетіспеушілігі орын алған (ҚР ОМА. 81-к. 1-тіз. 906-іс. 13-16-а.п.).

1920 жылдары кәмелетке толмағандарға заңдық көмек көрсету тұрмақ, ересектерге құқықтық көмек көрсетудің өзі біртіндеп реттеле бастаған. 1922 жылғы Адвокаттар туралы ереже бойынша халыққа құқықтық көмек көрсету үшін қылмыстық және азаматтық істер бойынша адвокаттар алқаларын ұйымдастыру қарастырылған. А.Д. Святоцкий осы кезеңдегі

адвокатура қызметінің 2 түрін анықтаған: 1) Заңгерлік кеңес – жаңа кеңестік қорғаудың бір түрі; 2) Адвокаттардың жеке тәжірибесі жаңа экономикалық саясат жағдайларына сәйкес келгенімен, оң бола алмаған. Осы жылдары кеңестік қорғауды ұйымдастырушылық тұрғыдан ресімделіп, заң көмегін алу мүмкін болған. Құқық қорғаушы-энтузиастар заң білімі бар мамандармен алмастырыла бастаған.

1939 ж 16 тамызда Адвокаттар туралы Бүкілодақтық ереже қабылданып, адвокатура ел ауқымында орталықтандырылды. КСРО үшін біріңғай құрылымы мен адвокатура органдарының мүшелігі айқындалған. Бұрын адвокаттар алқалары аясында жұмыс істеген топтар жойылып, заңдық кеңес беру арқылы жүргізілген. «Адвокаттар алқасы», «қорғаушы» орнына «адвокатура», «адвокат» терминдері қолданысқа енгізілген» (Хан, 6?).

Қамқоршылық

КТҚҚБ ішкі бөлімінің бірі – Қамқоршылық:

- Уездік, қалалық (аудандық) және болыстық Халыққа білім беру бөлімінің қамқоршылық бойынша қызметіне басшылық жасады.

- Қамқоршылық бойынша шағымдарды қарастырды.

- Қамқоршыны тағайындау және қамқоршылықты тоқтатумен, т.б. айналысты (Из истории борьбы, 2025:8, 10).

Кәмелетке толмағандарды қамқоршылыққа алу дегеніміз – кәмелетке толмағандарға жеке немесе ұжымдық қорғаншылық белгілеу түсініледі (Из истории борьбы, 2025:11). «Азаматтық хал актілері, неке, отбасы және қамқоршылық туралы заңдар кодексіне» (Заң. жинақ. 1918 ж. № 76-77); «Некені бұзу, тегін өзгерту, қамқоршылық және т.б. істер бойынша жариялау тәртібін өзгерту туралы» 1921 жылғы 27 қыркүйектегі БОАК және ХКК жарлығына, 1926 ж. 19 қарашадағы «Неке, отбасы және қамқоршылық туралы кодексіне», т.б. ережелерге сәйкес, қамқоршылыққа қатысты мәселелер реттеліп отырған.

Қамқоршылық – баланы қарайтын басқа отбасына беру, бірақ биологиялық туыстарымен заңдық байланысы сақталынады. Қамқоршылар баланы тәрбиелеумен байланысты шығындарға өтемақы алуы қарастырылған. Өтемақы мөлшері жергілікті балалар комиссиясының бюджетіне байланысты өзгеріп отырған (Из истории борьбы, 2025: 474).

Революцияға дейінгі кезеңде қамқоршылық тек жетімдерге, олардың мүліктерін сақтауға қатысты болса, кеңестік заңнамада қамқоршылық жетімдерге ғана емес, *панасыз* және ата-анасы бар балаларға да қатысты болды. Мемлекет баланың жоғарғы қамқоршысы болып, ата-анасының балаға қатынасын тексеруге құқылы болды. Егер ата-аналар құқығын баланың мүддесіне қарсы немесе зиянды пайдаланылған жағдайда, мемлекет ата-ана құқығынан айырып, қамқоршы тағайындаған. Қамқоршы баланың мүліктік мүддесін де қорғауы тиісті болған (Из истории борьбы, 2025: 52).

Халыққа білім беру бөлімдеріне ата-анасының қамқорлығында емес, яғни *панасыз*, жетім немесе ата-анасынан айырылған, тастанды балалар туралы ақпарат түскен күннің ертесіне балалар әлеуметтік инспекторын, тәрбиеші-тексерушіні немесе әлеуметтік тәрбие бойынша жұмысшыны тексеруге жіберген. Ол балаланың тұру жағдайын, мүлкінің болуын, мүлкі болса тізімін жасаған. Сонымен қатар ол баладан жақындарынан кім қамқоршы бола алатындығын, әрі қарай кіммен тұрғысы келетіндігін анықтаған. Барлық жинақтаған ақпарат Болыстық ХББ-не немесе *КТҚҚБ*-не жіберілген. Болыстық ХББ немесе *КТҚҚБ* жинақталған материалдарды қарастырып, қамқоршы тағайындау керектігі немесе қажет еместігі туралы сұрақты шешкен. Егер кәмелетке толмаған жасына, денсаулығына, дайындығына және т.б. сәйкес Балалар үйіне, сәбилер үйіне, мектеп-коммунасына, колонияға немесе басқа интернат үлгісіндегі мекемеге орналастыруға мүмкін болмайтын болса, оған 7 күн ішінде қамқоршы тағайындалған (Из истории борьбы, 2025:63).

Қамқоршыны тағайындау, босату, қамқоршыларға шағымдар, т.б. қамқоршылық бойынша сұрақтар алқалы түрде шешілген:

а) Болыстық ХББ-де: меңгеруші, нұсқаушы, тексеру жүргізген тұлға, қажет жағдайда қамқоршылық бойынша тәрбие мен заңнаманы білетін тұлға қатысқан;

б) Уездік (қалалық, аудандық) ХББ-де: құқықтық қорғау бөлім / бөлімше қызметкерлері қатысқан.

в) ГубХББ-де: *КТҚҚБ* алқасы қатысқан.

Қаулы қысқаша дәлелді анықтама түрінде шығарылып, ХББ-де көрінетін жерге қамқоршыны тағайындау және қамқоршы тұлға туралы хабарландырулар ілінген. Мүдделі тұлғалар бір ай ішінде бұл қаулыға шағымдануы мүмкін болған. Қаулы шыққаннан екі апта ішінде бала дәрігермен қаралып, «дәрігерлік карточкасы» толықтырылған, бала қажет жағдайда тиісті интернатта болған. Бір айдан кейін ілінген хабарландыру алынған. Қамқоршылық тағайындалған тұлғаға хабарланып, ол келген соң тиісті үлгідегі куәлік берілген. Әрбір қамқоршыға «кәмелетке толмаған балаға қамқоршы картасы» жасалынған. Әрбір қамқоршылық бойынша ерекше іс арналып, істе келесілер болған:

«1) қамқоршылық құру қажеттігі туралы хабарлама;

2) зерттеушіні іссапарға жіберу туралы анықтама;

3) оның баяндамасы;

4) мүлік тізімдемесі,

5) мүлікті сақтауға қабылдауда жазылу;

6) қамқоршылық құру, қамқоршы тағайындау туралы ұйғарымдар т.б.;

7) қамқоршылардың есептері;

8) қамқорлыққа алынушының дәрігерлік тексеру актілері;

9) қамқорлыққа алынушыға бару туралы актілер;

10) қамқорлықтағы адамның, оның ата-анасының азаматтық хал актілері (туу турады, ата-анасының қайтыс болуы туралы т.б.);

11) егер бұл құжаттарды қамқоршыға тапсыру қажет болмаса;

12) ...ХББ-де ілінгендігі туралы анықтамалар, хабарламалар» (Из истории борьбы, 2025:100).

Егер қамқоршылыққа жеке тұлға табылмаған жағдайда, ұжымдық қамқоршылар қарастырылған (Из истории борьбы, 2025: 64-66). Қамқорлықты пайдакүнемдік (ата-анасы қайтыс болғаннан кейінгі қалған тұрғын үйін алу, мүлкін пайдалану, т.б.) мақсатта пайдаланушы, балаларды қараусыз қалдырған қамқоршыларды жауапкершілікке тарту қарастырылған. Балалардың материалдық шығын келтіруі жағдайында қамқоршыларды материалдық жауапкершілікке тарту белгіленген (Из истории борьбы, 2025:100-101).

1926 ж. балалардың панасыздығын жою ісінде қамқоршылар мен туыстарын немесе сенімді азаматтарды қамқоршылыққа алу қолға алынған. Панасыздарға екі апталық көмек барысында комиссиялар: панасыздардың санын анықтап, оларға қаржылай көмекке партиялық, кәсіби, қоғамдық ұйымдар мен еңбекші бұқараны тарту; панасыздарды туыстары мен қамқоршыларға беру жұмыстары қарастырылған (Из истории борьбы, 2025: 200). БОАК 1926 ж. 19 қарашадағы қаулысымен бекітілген «Неке, отбасы және қамқоршылық туралы кодекс» 1927 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілді. Кодекске сәйкес, облыстық, губерниялық, округтік, уездік және аудандық қалалардағы қорғаншылық пен қамқоршылықты атқару комитеттерінің төралқалары, ал ауылдық жерлерде – болыстық және аудандық атқару комитеттері, атап айтқанда, кәмелетке толмағандарға қатысты – халыққа білім беру бөлімдері жүргізген. Егер ата-аналары балаларына қатысты өз міндеттерін дұрыс орындамаған жағдайда, балаларға қатыгездік көрсетсе, сот баланы ата-анасынан немесе бала қамқорлығындағы басқа да тұлғадан алып, балаларды қорғаншылық және қамқоршылық органдарына қамқоршылыққа беру туралы қаулы шығарылады. Ата-ана құқығынан айрылғанымен, кездесулер бала үшін қауіпті деп табылмаса, балаларымен кездесулерге қорғаншылық және қамқоршылық органдары рұқсат берген. Ата-ана құқығынан айыру баланы күтіп-бағу міндетінен босатпаған, екеуі де жауапты болған. Берілетін көлемі ата-

анасының материалдық жағдайына байланысты болған. Ата-анасының жағдайы келмесе, жағдайы бар бауырлары көмектесе алған. Қамқоршылыққа баланың тұрғылықты орны бойынша, балаға жақын адамдардан немесе қоғамдық ұйым (кәсіптік одақ, шаруалардың өзара көмек комитеті және т. б.) бөлген адамдардан, ал олар болмаған кезде өзге адамдардан тағайындалған. Ауру, дене кемістігі барлар, мүліктік жағдайы келмейтіндер, қызметіне байланысты міндеттерін орындай алмайтындар, екі не одан көп бала тәрбиелеушілер, емізулі немесе 8 жасқа дейінгі баласы бар аналар, 16 жасқа толғандар, өздері қамқоршы болып табылатындар қамқоршы болудан бас тарта алған. 10 жасқа толған баланы оның рұқсатынсыз асырап алуға жол берілмеген. 14 жастан 18 жасқа дейінгі кәмелетке толмағандарға қамқоршылық тағайындалған. Қамқоршылық міндеттері өтеусіз орындалған. Егер қорғаншылық және қамқоршылық органдарының қарауында табыс әкелетін мүлік болса, оның 10%-дан аспайтын мөлшерде сыйақы тағайындалған. Қамқоршы өз міндеттерін дұрыс орындамаған жағдайда қорғаншылық және қамқоршылық органдары қамқоршылықтан шеттетугі мүмкін болған. Қамқоршы 1 ақпанға дейін жылына 1 рет қамқорындағы кәмелетке толмағанның денсаулығы, тәрбиесі, оқуы, кірісі мен шығысы, т.б. туралы есеп берген. Қамқоршылықты тоқтатқан жағдайда мүлікті басқарғаны туралы жалпы есеп берген (Кодекс, 1926).

1928 ж. 27 ақпандағы мәліметте ҚССР-да панасыз балалар санының көбейгендігі, өлке бойынша нақты саны белгісіз болғанымен, бір ғана Атбасар уезі бойынша 488 панасыздың болғандығы анықталған. Бұл көрсеткіштің бес орыс болыстығындағы 238 панасыздың санынан артық екендігі келтірілген. Балалардың ата-аналарынан кетуі және ата-аналарының балаларын қалдырып кетуі панасыздық себептерімен қатар *қамқоршылардың* өз міндеттерін дұрыс орындамаулары да панасыздықтың өсу факторы болған. Ата-аналарға, туыстарына, қамқоршыларға қатысты міндеттерін орындаудан жалтаратын немесе балаларды кетуге мәжбүр ететін жағдайлар жасағаны үшін Қылмыстық Кодекстің (бұдан әрі – ҚК (1926 ж. 22 қарашада қабылданған) 158-б. пайдалану тәжірибесі сирек пайдаланылған деп көрсетілген (Из истории борьбы, 2025: 230-231). ҚК-нің 158-б. *«Балаларды асырап-бағуға, сол сияқты ата-аналарының балаларды кәмелетке толғанға дейін ешқандай қолдаусыз қалдыруына қаражатты қасақана төлемей-алимент төлеуден жалтарған адамды оның есебінен іздестіру жөніндегі шығыстарды жатқыза отырып, екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады»* [1937 жылғы 10 мамырдағы (СУ № 6, 40-құжат) толықтыруымен]. 158.1.-б. *«Қамқоршылықты пайдакүнемдік мақсатта пайдалану (тұрғын үй алаңын иемдену, ата-анасы қайтыс болғаннан кейін қалған мүлікті пайдалану және т.б.) және қамқорлықтағы балаларды қадағалаусыз және қажетті материалдық көмексіз қалдыру-үш жылға дейін бас бостандығынан айыру. Ауылдық кеңестер төрағаларының және ауылдық кеңестер тағайындаған қамқоршылардың жетім балаларды қорғау және тәрбиелеу туралы қамқорлық шараларын қолданбауы, бұл балалардың өз әрекеттерімен немесе әрекетсіздігімен қаңғыбастық жолына түсуіне жол берген-қамқоршыларға қатысты – екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға, ауылдық кеңестер төрағаларына қатысты – осы Кодекстің III-бабы бойынша жауаптылық»* қарастырылған [1935 жылғы 25 қараша (1936 жылғы СУ № 1, 1-құжат) толықтыруымен] (УК, 1926).

1931–1932 жылдардағы ашаршылықтан кейінгі 1933 жылғы панасыз балалар саны облыстар бойынша келесідей болған:

Шығыс Қазақстан облысы – 10500;
Батыс Қазақстан облысы – 3900;
Қарағанды облысы – 13000;
Ақтөбе облысы – 5000;
Алма-Ата облысы – 12000;
Оңтүстік Қазақстан облысы – 15000.

1931–1933 жылдардағы ашаршылық нәтижесінде панасыз балалардың саны артты. Панасыз қалған балалар жетімдер үйлеріне тапсырылғанымен, кейбір жетімдер үйлері балаларға толып кеткен жағдайлар орын алған. Ол бабаларды қамқоршыларға беру

жұмыстары жүргізілген, мысалы: «1930 жылдары ашаршылық басталғанда балаларды ауылдарға бөліп беріпті, ал анам Күлбағиланы қосқанда Дәметкен, Күлпан және Жантай деген үл төртеуін қазіргі Батан ауылында тұратын дулат қарақойлыларға бөліпті. Бөліп беру барысында НКВД балаларды алушыларға «Өлтірсеңдер, өкімет алдында жауап бересіңдер» – деп қорқытқан екен. Анамды Сармұрзаевтар әулеті қызы ретінде асырап алыпты. Қалғандарын Бейсенбаевтар, Темірбаевтар әулеттері асырап алыпты, осылайша олар ашаршылықтан тірі қалыпты», - деп көрсетілген А.Қ.Толымбековтің естелігінде. Ал М.Қ. Әбсатарованың естелігінде «Атам 1930 жылдардағы жоқшылықта 10 баланы жетімдер үйінен асырап алған. Кейін сол он баланың Әйтей ауылында тұратын біреуін кездестіргенмін. Аты-жөні бөлек болғанымен, «мен Әбсаттар атамның тәрбиесінде өскен баламын» деп, атама ризашылығын білдіріп еді. Соғыс кезінде бізге орыстарды әкеліп тастағанда, аталарымыз орыстарды да асыраған екен. Кейінгі тұрмысқа шыққан жерімде үлкен апам «үйге әкеліп орыстарды асырадық» деп айтып отыратын», - деп келтірілген (1931-1933 жылдардағы ашаршылық, 2025: 158, 221).

1935 ж. 31 мамырдағы «КСРО Халық Комиссарлары Кеңесінің және БКП (б) Орталық комитетінің Балалардың панасыздығы мен қараусыздығын жою туралы қаулысына» сәйкес, ХББ-нің жанындағы *Кәмелетке толмаған құқық бұзушылар жөніндегі комиссиялар* таратылып, балаларының іс-әрекетіне тиісті бақылау жасамаған ата-аналарға қатысты сотта қаралып, баланы ата-анасынан алып, оны балалар үйінде орналасуына ата-анасына ақы төлеткізу Халық ағарту комиссариатына міндеттелген. Жетім балаларға қамқоршылар тағайындау, балалар үйлеріне, өндіріске, колхоздарға жіберу, т.б. үшін жауаптылық тиісті органдар мен ауылдық кеңестердің төрағаларына жүктелген. Қамқорлықтағы баланың тұрғын үйін алу, ата-анасы қайтыс болғаннан кейін қалған мүлігін пайдалану, т.б. пайдакүнемдік мақсатта пайдаланған қамқоршыларды қылмыстық жауапкершілік белгілеу қарастырылған. Жетімдердің қаңғыбастығына жол берген, оларды қорғау және тәрбиелеу туралы қамқорлық жасамаған ауылдық кеңес төрағалары мен олар тағайындаған қамқоршыларға жауапкершілік белгілеуге қаулы қабылданған (Из истории борьбы, 2025: 101).

1935 жылдары колхоздардың қоғамдық өзара көмек кассаларына жетімдерге және мұқтаж колхозшылардың балаларына көмек міндеті жүктелген. «КСРО одағы ХКК резервтік қорынан 1935 жылға қосымша одақтас республикалардың колхоздарына қоғамдық өзара көмек кассаларына көмек көрсету үшін арнайы ақша қоры жіберілсін. Осы қордан колхоздың қоғамдық өзара көмек кассаларына ата-анасының кесірінен уақытша мұқтаж болған жетім балаларға көмектесу үшін кассадан жұмсалған әрбір 100 рубль үшін 30 рубль қосымша ақы төленсін. КСРО Одағы бойынша осы қордың 1935 жылға арналған жалпы мөлшері 5000000 рубль мөлшерінде анықталсын» (Из истории борьбы, 2025:100) деп қарастырылған. Аудандық әлеуметтік қамсыздандыру бөліміне, Аудандық ХББ-не және Аудандық балалар комиссияларына бөлінген қаржыны баланы тәрбиелеуге алған қамқоршыларды кезеңімен тексеріп тұру міндеттелген (Из истории борьбы, 2025: 105).

1935 жылғы 31 мамырдағы КСРО Халық комиссарлары кеңесінің және БКП (б) Орталық комитетінің «Балалардың панасыздығы мен қараусыз қалуын жою туралы» қаулысына сәйкес балалар мекемелерінің келесі түрлері белгіленген (Из истории борьбы, 2025: 99-101):

	Кімнің қарауында	Мекеме түрлері	
а	Одақтас республикалардың Ағарту халкомы	қалыпты үлгідегі балалар үйлері	күнкөріс қаражатынан айырылған балаларға арналған балалар үйлері
			ата-аналарының қаражатына ұсталатын балалар үйлері
			тәрбиеленуі қиын балаларға арналған балалар үйлері
б	Одақтас республикалардың Әлеуметтік қорғау	арнайы балалар үйлері	мүгедек балаларға арналған

	халкомы		
в	Одақтас республикалардың Денсаулық сақтау халкомы	арнайы балалар үйлері	мүгедек балаларға арналған
г	КСРО Ішкі істер халкомы	арнайы	изоляторлар еңбек колониялары қабылдағыш-таратқыштар

2-кесте. 1935 ж белгіленген балалар мекемелерінің түрлері.

Table 2. Types of established children's institutions in 1935.

1935 жылы Алматы қалалық Халыққа білім беру жүйесінен: Талғар балалар коммунасы, Балалар қабылдағышы, ШТВ 300 адамымен НКВД жүйесіне ауысқан; № 7, 8, 11 балалар үйлері Қалалық денсаулық сақтау жүйесіне ауысқан (Жинақ, 347-б.). Кейде НКВД қабылдағыштарынан Халық ағарту комиссариаты жүйесінің балалар үйлеріне балалар қабылданып отырған. Бірақ 12 жастан үлкен құқықбұзушы балалар мен балалар үйлерінен жүйелі түрде қашқандар қабылданбаған (Из истории борьбы, 2025:508).

1935 жылғы «Тәрбиеленуі қиын кәмелетке толмағандарға арналған балалар мекемелерінің шеберханаларындағы тәрбиеленушілерге еңбекақы төлеу туралы» нұсқаулықта тәрбиелеуі қиын балаларға арналған мекемелерде бюджеттік қаржыландыру есебінен жүргізілетіндігі, бірақ балалардың еңбектеріне қарай ақы төлеу керектігі көрсетілген. Жоспар бойынша және базарға шеберханаларда балалардың өзі немесе бригадада дайындаған бұйымдарға ақы төлеу керектігі қамтылған. Еңбек ақы көлемі тәрбиеленушінің оқу мерзіміне, өнімді дайындауға қаншалықты қатынасқанына байланысты өндірістің техникалық кеңесі белгіленген және мекеме директоры бекітуі керек болған. Бағалар балалардың шеберханаларда 4 сағаттық жұмыс күнінің толық жүктемесімен есептелінген. Ақы төлеу мекеме директорының белгілеуімен айына 1-2 рет беру қарастырылған. Әрбір тәрбиеленуші еңбек ақысынан оқу шығыны, шеберханалардың материалдық базасын нығайтуға, тамақ, киім, мәдени қызмет үшін ақша төлеп, тек 40-50% алған. Балалар еңбек ақыларын директор мен арнайы педагогтардың қадағалауымен жұмсайтын болған. Қалған сумма тәрбиеленушінің жинақ кассасына аударып, ол ақшаны директордың рұқсатымен алып тұрған немесе белгіленген уақыттан кейін шыққанда алатын болған. Мекемені белгіленген уақытқа дейін қалдырып кеткен және оқу бағдарламасын орындамаған тәрбиеленуші жинақ кітапшасындағы салымды алу құқығынан айрылған. Тәрбиеленуші қасақана зиян келтірген жағдайда директордың бұйрығымен жинақ кассасындағы шотынан ақша ұстау қарастырылған. Өндірістегі жұмысын есепке алу үшін тәрбиеленушілерге жұмыс кітапшалары жүргізілген. Дзержинский және басқа да тәрбиеленуі қиын кәмелетке толмағандарға арналған мекемелерінің жақсы нәтижелер беруі тәрбиеленушілерге еңбекақы төлеуді шамамен есептеудің келесі тәртібі ұсынылған (Из истории борьбы, 2025: 96-97):

4 разрядты разрядтық тор белгіленеді	Жұмыстың міндетті минимумы белгіленеді және бағалауларға байланысты, жұмыс күнінің 4 сағаттық толық жүктемесі кезінде осы	Өндірістік шеберлердің өндірістік жоспарын орындамауы салдарынан өсетін үстеме шығыстарды жабу үшін белгіленген жұмыс минимумы	Белгіленген минимумнан артық қайта өңдеу (жұмыс істеу) кезінде қайта өңдеу сомасынан сыйақы беріледі	Белгіленген минимумнан артық қайта өңдеу (жұмыс істеу) кезінде қайта өңдеу сомасынан сыйақы беріледі	Белгіленген минимумнан артық қайта өңдеу (жұмыс істеу) кезінде қайта өңдеу сомасынан сыйақы беріледі	Ұстау осы нұсқаулықтың 9-тармағына сәйкес белгіленеді
--------------------------------------	---	--	--	--	--	---

	разряд үшін еңбек өнімділігінің орташа көрсеткіші негізінде жалақы минимумы белгіленеді	орындалмаған жағдайда жалақыдан ұсталады. Ұсталымдар орындалмаған сомадан жүргізіледі				
			10 р.-ға дейінгі қайта өңдеу	20 р.-ға дейінгі қайта өңдеу	20 р.-дан асатын қайта өңдеу сомасы үшін	
I	20 р.	15%	10%	15%	20%	Ұстау осы нұсқ. 9-т. сәйкес
II	40 р.	20%				
III	60 р.	25%				
IV	80 р.	25%				

3-кесте. Тәрбиеленушілерге еңбекақы төлеуді шамамен есептеу тәртібі.

Table 3. The procedure for the approximate calculation of wages for pupils.

1936 жылғы 1 қаңтардағы және 1937 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Оңтүстік Қазақстан облысында панасыз балалар болмаған. 1936 жылғы 1 қаңтарда балалар мекемелері 58, онда 9298 адам болса; 1937 жылғы 1 қаңтарда балалар мекемелері 38, онда 5126 адам болған. Яғни балалар мекемелері мен олардағы адамдар санының жартысына жуығы азайғандығын байқаймыз (Из истории борьбы, 2025: 358).

1937 жылғы 15 тамызда Ішкі істер Халкомы Н. Ежовтың № 00486 «Отанын сатқандардың әйелдері мен балаларын қуғын-сүргінге ұшырату операциясы туралы» НКВД КССР жедел бұйрығы шықты. Осы бұйрықты алған бойда «1936 жылдың 1 тамызынан бастап әскери алқа мен әскери трибуналдар бірінші және екінші санаттар бойынша соттаған оңшыл троцкистік тыңшылық-диверсиялық ұйымдардың мүшелерін, Отан сатқындарының әйелдерін қуғын-сүргіндеуге» бұйырылған. Бұйрық бойынша «б) 15 жастан асқан әлеуметтік қауіпті және антисоветтік әрекетке қабілетті балаларға арналған жеке қысқаша анықтама; в) мектепке дейінгі және мектеп жасындағы 15 жасқа дейінгі балаларға арналған атаулы анықтамалар жасауға» тапсырма берілген. Бұйрықта «2) Анықтамаларды тиісінше Республиканың ішкі істер Халық Комиссарлары және өлкелер мен облыстардың ПХК басқармаларының бастықтары қарайды... 12) Сотталған Отан сатқындарының әйелдері әлеуметтік қауіптілік дәрежесіне байланысты кемінде 5-8 жыл мерзімге лагерьлерге қамауға алынады. 13) Сотталғандардың әлеуметтік қауіпті балалары жасына, қауіптілік дәрежесіне және түзелу мүмкіндіктеріне қарай ПХК лагерьлеріне немесе түзеу-еңбек колонияларына қамауға алынуға немесе Республикалар Наркомпростарының ерекше режиміндегі балалар үйлеріне қамауға алынуға тиіс... 16) Ерекше кеңеспен сотталған Отан сатқындарының әйелдерін жазасын өтеу үшін Темников түзеу-еңбек лагерьінің, жеке нарядтары бойынша КСРО ПХК Гулагының арнайы бөлімшесіне жібереді... 18) Сотталған әлеуметтік қауіпті балалар бірінші және екінші топ үшін ПХК гулагының дербес нарядтары бойынша ПХК лагерьлеріне, түзеу-еңбек колонияларына немесе Республикалар Наркомпростарының ерекше режимдегі үйлеріне және үшінші топ үшін КСРО ПХК әкімшілік-шаруашылық басқаруға (НКВД АХУ) жіберіледі...»

(Оперативный приказ, 1937) деп көрсетілген. Сонымен қатар бұйрықта балаларға қатысты: «19) Сотталғаннан кейін қалған барлық жетім балалар орналастырылсын:

а) 1-1,5 жас аралығындағы және үш жасқа дейінгі балалар – сотталғандардың тұрғылықты жеріндегі республикалардың Денсаулық сақтау халық комиссариатының бала-бақшалары мен балалар үйлеріне;

б) 3 жастан 15 жасқа дейінгі балалар – ... республикалардың, өлкелер мен облыстардың Наркомпростарының балалар үйлеріне (белгіленген дислокацияға сәйкес);

20) 15 жастан асқан балаларға қатысты мәселені жеке шешу қажет. Жасына, өз еңбегімен тәуелсіз өмір сүру мүмкіндігіне немесе туыстарының асырауында тұру мүмкіндігіне байланысты мұндай балалар болуы мүмкін:

а) 19-б. «б» тармағына сәйкес республикалардың Наркомпростарының балалар үйлеріне жіберілді;

б) басқа республикаларға, өңірлерге және облыстарға ... жұмысқа орналасу немесе оқуға беру үшін жіберіледі.

23) егер қалған жетімдерді басқа (қуғын-сүргінге ұшырамаған) туыстары өздерінің толық асырауында алғысы келсе – бұған кедергі келтірмеу керек» (Оперативный приказ, 1937) делінген.

Бұйрыққа сәйкес келеді деп танылған мемлекет және қоғам қайраткерлері, партия мүшелерінен бастап қарапайым шаруаға дейін, олардың әйелдері мен балалары да қуғын-сүргінделген. Сәбиін қалдыратын жақындары болмаса немесе балалар үйіне өткізгісі келмесе, анасы сәбиді өзімен еңбекпен түзеу лагеріне алып кеткен. Ондай балаларға немесе сол жақта туылған балаларға арнаған Балалар үйі еңбекпен түзеу лагерлерінде ашылған (Полянская, 2017). Атап өтетіні, Н. Ежовтың өзі 1939 ж. қамалып, келесі жылдың басында атылған екен. Әйелі Евгения Ежова қайтыс болып, асырап алған алты жасар қызы Наталья Пензаның № 1 балалар үйіне жіберілген. Наталья Хаютина фамилиясымен ол жақта 10 жылдан аса болыпты (Окунев, 2024).

Атап өтетіні, балалар үйлеріне тапсырылған балалардың тегі (фамилиясы) өзгертіліп, жазылған жағдайлар орын алған. Тегін өзгерту фактілері қуғын-сүргінге ұшырағандардың бостандықтағы балаларының арасында да орын алған. Себебі «халық жауының баласы» деп кейінгі уақыттары сұраққа алынып, халық арасында қолайсыз жағдайлар орын алмасын деген. Мысалы, «... мұндағы жылдарға дейін әкеміздің атын айтуға қорқып келдік. Егер білсе совет үкіметі біздің бәрімізді де жоқ қылатын еді. Көптеген қиыншылықты бастан өткердік, амалсыз соның бәріне төздік те. Әуелі демесеңіз, шекарадан өтерде төлқұжатқа да басқа адамның есімімен тіркелдік. Содан бергі өмірге келген бала-шағаның бәрі сол бөтен фамилиямен жазылып кетті», - деп еске алады Зейнеп Қыстаубайқызы (1931–1933 жылдардағы ашаршылық, 2025: 274–275).

Қазақстан аумағындағы ГУЛАГ-қа кіретін Карлаг, Стетплаг, АЛЖИР-ге РКФСР көлеміндегі сотталғандар, оның ішінде әйелдер мен балалар орналастырыла бастады. Мысалы, «Из писем детей репрессированных в «Мемориал» деген құжатта «Әкем Оскар Аркадьевич Лейкин 1937 жылы Хабаровск қаласында тұтқындалды. Сол кезде ол облыстық байланыс бөлімінің бастығы болды. Азаматтық хал актілерін тіркеу бөлімінің мәліметі бойынша, ол 1938 жылы сотталып, 1941 жылы қайтыс болды. Анам Полина Исааковна Акивис те сол кезде тұтқындалып, сегіз жылға Карлагқа жіберілді» (Виленский), - деп келтірілген. Себебі, «1936-1938 жылдардағы Мәскеу сотында партия элитасының барлығы дерлік қаза тапты. Халық комиссарлары мен облыстық партия комитеті хатшыларының, революцияға дейінгі тәжірибесі бар большевиктердің және Лениннің ең жақын серіктерінің балалары жетім қалды. Лев Каменевтің бірінші некесінен (Лев Троцкийдің әпкесінен) туған екі ұшқыш ұлы атылды, ал екінші әйелі Татьяна Глебовадан туған кішкентай ұлы балалар үйіне жіберіліп, кейіннен қуғын-сүргінге ұшырады. Айтпаса да түсінікті, екі әйел де өлім жазасына кесілді. Григорий Зиновьевтің ересек ұлы да осындай тағдырға ұшырады...» (Окунев, 2024) 1938 жылғы 10 қаңтардан бастап әйелдер мен 1-3 жасқа дейінгі балалары әкелінген, әйелдердің кейбіреулерінің аяғы ауыр болған (тек 1951 жылғы сәуірдегі үкімет қаулысынан кейін ғана

жүкті әйелдер және балалары бар әйелдер босатылған). Бір жарым жылда 8000 сотталған әйелдің 4500-і отанын сатқандардың отбасы мүшесі болған. 1939 жылдың мамырында ғана арнайы режим жойылып, әйелдер өздерінің күйеулері, балалары, туыстары туралы біле алды (Мемориальный комплекс).

1937 жылдары «Отанын сатқандардың әйелдері мен балаларын қуғын-сүргінге ұшырату операциясы туралы» бұйрыққа сәйкес, кейбір кәмелетке толмағандар әлеуметтік қауіпті деп танылып, темір торға тоғытылса, басқалары шетел асып қашуға мәжбүр болды. Бұл өз кезегінде панасыздар қатарының көбеюіне септігін тигізді. 1938 жылғы 7 қаңтардағы «Ата-аналары қуғын-сүргінге ұшыраған балаларды туыстарына қамқоршылыққа беру тәртібі туралы» циркулярға сәйкес, қуғын-сүргінге ұшырағандардың туыстары анықталған балаларды қамқоршылыққа беру жұмыстары жүргізілген. Мысалы, «Атамның Мұқан есімді ағасын және Тамақай деген інісін ауқатты, бай адамдар болғандықтан «халық жауы» деген жаламен атқан. Сәрсеннің балаларының барлығының соғысқа кетуінің бір себебі осында. Ағасы мен інісінің балаларын атам өзі асырап алған. Халық жауының балалары дегіздіргілері келмеген. Бір жағы отансүйгіштік қасиеттері басым, екінші жағынан байдың тұқымы екенін білдірмеуге тырысу, үшіншіден жазалаушы биліктен үрейлену болған», - дейді М.Н. Сәрсенов (1931–1933 жылдардағы ашаршылық, 2025:251). «Ол жылдары елімізде саяси қуғын-сүргін басталып, көптеген адамдар «халық жауы» атанды. 1937 жылы осындай ауыр кезеңде Тастанов Хамза есімді азамат Халбулақтағы жетім қалған балаларды жинап, оларды тәрбиелеуге тырысты. Әкем де осы қиын тағдырдың бір бөлшегі еді. Бірақ сол кезең туралы көп айтуға құлықты болмады, өйткені ол уақытта мұндай естеліктер қауіпті саналатын», деп келтіреді естелігінде Р. Қуатов (1931–1933 жылдардағы ашаршылық, 2025:95). Аталған ауызша тарих деректерін ретроспективті талдау нәтижесінен жетімін жібермей, туыстары асырап алатын отбасылық құндылықтармен қатар, оқиғаны баяндауынан кеңестік кезеңде біраз тақырыптың жабық болғандығын және қазіргі кезеңнің сөз бостандығын көруге болады.

Қорытынды.

XX ғасырдың 30-жылдарындағы балалар панасыздығымен күресте Кәмелетке толмағандарды құқықтық қорғау бөліміне қарасты Қамқоршылық және Заң көмегі бөлімшелері маңызды жұмыстар атқарды. Балаларды отбасыларға қамқорлыққа беру ісі жергілікті жерлердегі (болыс, уез, губерния) білім беру бөлімдерінің жанынан құрылған арнайы құрылымдар арқылы жүзеге асырылды. Сол кездегі ережелер бойынша қамқоршылық негізінен 14 жастан 18 жасқа дейінгі жасөспірімдерге тағайындалды. Сонымен қатар, бала құқығын қорғау мақсатында 10 жасқа толған баланың өзіндік келісімінсіз оны асырап алуға заң жүзінде рұқсат берілмеді. Мемлекет тарапынан қамқоршыларға белгілі бір деңгейде қаржылай көмек көрсетіліп отырды, ал баланы өз пайдасына жұмсап, заң бұзғандар қатал жазаланды.

Бұл кезеңдегі заңдардан қазақ халқының жетім баланы қаңғыртпай, өз жақындарының бауырына басатын ежелгі салтының белгілері анық көрінді. Мұны сол тұста қолданылған 1926 жылғы «Неке, отбасы және қамқоршылық туралы заңдар кодексінен» (6, 64-баптары) және 1938 жылғы «Ата-аналары қуғын-сүргінге ұшыраған балаларды туыстарына қамқоршылыққа беру тәртібі туралы» құжаттардан байқауға болады. Осы ережелердің арқасында 1931–1933 жылдардағы ашаршылық пен 30-жылдардағы саяси қуғын-сүргіннен зардап шеккен мыңдаған балаларды өз туыстары бауырына басып, қамқорлығына алды.

Мұқтаж ата-аналар мен қамқоршылар баланың тамағы, киімі және оқуы сияқты күнделікті мәселелер бойынша осы бөлімдерден заңдық кеңестер алып тұрды. Көмекке зәру отбасылардың тұрмыстық жағдайы арнайы тексеріліп, Әлеуметтік қамсыздандыру бөлімдері арқылы материалдық қолдау көрсетілді. Сол тұста заң мамандарының тапшылығы сезілгендіктен, арнайы кадрлар даярланып, іс-қағаздарында «адвокат» пен «адвокатура» сөздері жиі қолданыла бастады. 1935 жылғы 31 мамырдағы «Балалардың панасыздығы мен қараусыздығын жою туралы» үкімет қаулысынан кейін бұл жүйеде үлкен өзгерістер болып, балалардың ісі тікелей сот орындарында қаралатын болды.

Түйіндей айтқанда, балалар үйіндегі және ата-анасы тұтқындалған бүлдіршіндерді қамқорлыққа алуда мемлекет заң жүзінде туыстық қатынастарға басымдық берді. Бұл үрдіс қазақ қоғамының жетімін жатқа қалдырмайтын дәстүрлі құндылықтарының кеңестік қатал заң талаптары жағдайында да сақталып қалғанын дәлелдейді.

Sources

CSA RK — Central State Archive of the Republic of Kazakhstan.

Fund-509 — “People’s Commissariat of education of the KASSR in Orenburg”.

81 — “Central children’s Commission for the improvement of children’s lives at the CAC KASSR”.

Дереккөздер

ҚРОМА — Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві.

509-кор — «Орынборк, КАССР халық ағарту комиссариаты.

81 — «КАССР ОАК жанындағы балалардың өмірін жақсарту жөніндегі орталық балалар комиссиясы».

References

10 let Kazahstana, 1930 — 10 let Kazahstana. 1920-1930. (10 years of Kazakhstan. 1920-1930.) Alma-Ata: Izdanie Gosplana Kazahskoj ASSR, 1930. S. 85. (In Russ.).

1931-1933 zhyldardagy asharyshlyk, 2024 — 1931-1933 zhyldardagy asharyshlyk: Almaty oblysy bojynsha naubet kuagerleri men urpaktarynyn estelikteri. Asharyshlyk kuagerleri zhane olardyn urpaktarynan alyngan suhbat materialdarynyn zhinagy. Koptomdyk. II tom. [The Famine of 1931-1933: memoirs of eyewitnesses and descendants of the famine in the Almaty region. Collection of materials from interviews of famine witnesses and their descendants. A multi-volume book. Volume II.] / Kurastyrushylar: A.T. Kaipbaeva, A.M. Abikej. Zhalpy redakciyasyn baskargan Z.E. Kabyldinov. – Almaty: «Raduga», 2024. 336 b. (221, 158-bb.). (In Kaz.).

1931-1933 zhyldardagy asharyshlyk, 2025 — 1931-1933 zhyldardagy asharyshlyk: Zhetisu oblysy bojynsha naubet kuagerleri men urpaktarynyn estelikteri (suhbat materialdarynyn zhinagy). Koptomdyk. III tom. [The Famine of 1931-1933: memoirs of eyewitnesses and descendants of the famine in the Zhetisu region. Collection of materials from interviews of famine witnesses and their descendants. A multi-volume book. Volume III.] / Kurastyrushy: O.H. Muhatova. – Almaty: «Raduga», 2025. (274-275-bb.). (In Kaz.).

Abdrahmanova, Saktaganova, 2023 — *Abdrahmanova K.K., Saktaganova Z.G.* Repressivnaya politika sovetskoj vlasti v otnoshenii nesovershennoletnih v 1918–1941 gg.: analiz normativno-pravovoj bazy (1 i 2 etapy) [The repressive policy of the Soviet government towards minors in 1918-1941: an analysis of the regulatory framework (stages 1 and 2)]. // Vestnik Karagandinskogo universiteta. № 3(111). 2023. – PP. 15, 18. (In Russ.).

Bekenova, Muhatova, 2026 — *Bekenova A.A., Muhatova O.H.* 1920 zhyldardagy Kazakstandagy panasyz balalar kылmysyna karsy kures (Combating the crime of homeless children in Kazakhstan in the 1920s). // Asian Journal «Steppe Panorama» 2026. 13 (3). 642-658-bb. (In Kaz.).

Bekenova, Kozybaeva, 2023 — *Bekenova A. A., Kozybaeva M. M.* 1921–1922 zhzh. Asharyshlyk kezindegi Kazakstandagy balalardyn zhagdajy zhane ARA ujymynyn komegi [The situation of children in Kazakhstan during the Famine of 1921–1922 and the assistance of the Bee organization]. Otan tarihy. 2023. No. 26(3). URL: <https://otan.history.iie.kz/main/article/view/612/381>. (In Kaz.).

Bender. 2013 — *Bender E. A.* Pravovye osnovy bor’by s detskoj besprizornost’yu v RSFSR v 1920–1930-e gody. (The legal basis for combating child homelessness in the RSFSR in the 1920s and 1930s). (e- resource). CIBERLENINKA. 2013. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovye-osnovy-borby-s-detskoj-besprizornostyu-rsfsr-v-1920-1930-e-gody>. (In Russ.).

Vilenskij — *Vilenskij S.S.* Deti GULAGa (Children of the Gulag). // URL: https://you1917-91.narod.ru/vilenskij_deti_gulaga.html#023. (In Russ.).

Dorskaya, 2016 — *Dorskaya A.A.* Kodeks zakonov o brake, sem’e i opeke RSFSR 1926 g.: sootnoshenie ideologicheskoy i yuridicheskoy sostavlyayushchih [The Code of Laws on Marriage, Family and Guardianship of the RSFSR of 1926: the ratio of ideological and legal components]. // Universum juris. №2. 2016. (In Russ.).

Zakon 7 aprelya 1935 g. — Zakon 7 aprelya 1935 g. v sisteme sovetskogo ugovnogo prava [The Law of April 7, 1935 in the system of Soviet criminal law]. // Historical Materials. URL: <https://istmat.org/node/28585>.

Iz istorii bor’by, 2025 — Iz istorii bor’by s detskoj besprizornost’yu v Kazahstane i sopredel’nyh stranah v 1920–1930-e gg.: sbornik arhivnyh dokumentov i materialov [From the history of the fight against child homelessness in Kazakhstan and neighboring countries in the 1920s and 1930s: a collection of archival documents and materials]. / Sost.: Kaipbaeva A. T., Kozybaeva M. M., Muhatova O. H., Bajzhumanova Z. B., Bekenova A. A. Almaty: IP “Balausa”, 2025. 656 s. (In Russ.).

Kodeks, 1926 — Kodeks zakonov o brake, sem’e i opeke. 19 noyabrya 1926 g. [The Code of Laws on Marriage, Family and Custody. November 19th, 1926] // NIU VSHE v Nizhnem Novgorode. URL: https://nnov.hse.ru/ba/law/igpr/sov_gos/kodeksy_26.

Memorial'nyj kompleks — Memorial'nyj kompleks ALZHIR v okrestnostyah Astany [ALGIERS Memorial Complex in the vicinity of Astana]. // URL: <https://www.advantour.com/rus/kazakhstan/astana/alzhir.htm>. (In Russ.).

- Okunev — Okunev D. «Bud'te ostorozhny, ee otec – vrag naroda» ["Be careful, her father is an enemy of the people."]. // lenta.ru. 8 апрель 2024. URL: <https://lenta.ru/articles/2024/04/08/detivragovnaroda/>. (In Russ.).
- Operativnyj prikaz, 1937 — Operativnyj prikaz NKVD SSSR № 00486 «Ob operacii po repressirovaniyu zhen i detey izmennikov rodiny». 15 avgusta 1937 g. [Operational Order of the NKVD of the USSR No. 00486 "On the operation to repress the wives and children of traitors to the Motherland." August 15, 1937]. // Electronic library of historical documents. URL: <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/170644-operativnyy-prikaz-nkvd-sssr-00486-ob-operatsii-po-repressirovaniyu-zhen-i-detey-izmennikov-rodiny-15-avgusta-1937-g>. (In Russ.).
- Perova, 2016 — Vlast' o nesovershennoletnih grazhdanah: detsstvo v semejnoy politike sovetskoj rossii 1917-1930-hkh gg. [Perova M.A. The power of minors: childhood in the family policy of Soviet Russia 1917-1930-xx.]. // Bulletin of SUSU. The series "Social and humanitarian sciences". 2016, vol. 16, No. 4, p. 54.
- Polyanskaya, 2017 — Polyanskaya T. Social'no opasnye deti (Socially dangerous children). // lhistory.ru. 9 марта 2017. URL: <https://lhistory.ru/statyi/socialno-opasnye-deti>. (In Russ.).
- Saktaganova, Sakabay, 2024 — Saktaganova S.G., Sakabay T.K. 1930 zhyldardagy asharyshlyk kezindegi Ortalyk Kazakstandagy panasyz balalar maselesi [The problem of homeless children in central Kazakhstan during the Famine of the 1930s. // Bulletin of the Karaganda university]. 2024. 4(119). Pp. 156-164.
- Sugiralimova, 2006 — Sugiralimova G. B. Kazakstandagy panasyz balalar. Maseleni sheshu tarihy, tazhibesi, korytyndysy (1920–1940 zhyldar) [Homeless children in Kazakhstan. History, experience, conclusion of problem solving (1920–1940 years)]. Candidate dissertation in History. Ekibastuz, 2006. 135 p (In Kaz.).
- UK, 1922 — Ugolovnyj kodeks RSFSR 1922 g. (Criminal Code of the RSFSR, 1922) / URL: https://nnov.hse.ru/ba/law/igpr/sov_gos/ugkod_22. (In Russ.).
- UK, 1926 — Ugolovnyj kodeks RSFSR v redakcii 1926 g. [The Criminal Code of the RSFSR, as amended in 1926]. / https://ru.wikisource.org/wiki/Уголовный_Кодекс_РСФСР_редакции_1926/Редакция_11.01.1956. (In Russ.).
- Әдебиеттер**
- 10 лет Казахстана — 10 лет Казахстана. 1920-1930. – Алма-Ата: Издание Госплана Казахской АССР, 1930. С. 85.
- 1931-1933 жылдардағы ашаршылық, 2024 — 1931-1933 жылдардағы ашаршылық: Алматы облысы бойынша нәубет кузгерлері мен ұрпақтарының естеліктері. Ашаршылық куәгерлері және олардың ұрпақтарынан алынған сұхбат материалдарының жинағы. Көптомдық. II том. / Құрастырушылар: А.Т. Қаипбаева, А.М. Әбікей. Жалпы редакциясын басқарған З.Е.Қабылдинов. – Алматы: «Радуга», 2024. 336 б. (221, 158-бб.).
- 1931-1933 жылдардағы ашаршылық, 2025 — 1931-1933 жылдардағы ашаршылық: Жетісу облысы бойынша нәубет куәгерлері мен ұрпақтарының естеліктері (сұхбат материалдарының жинағы). Көптомдық. III том. / Құрастырушы: О.Х. Мұхатова. – Алматы: «Радуга», 2025. (274-275-бб.).
- Абдрахманова, Сактаганова, 2023 — Абдрахманова К.К., Сактаганова З.Г. Репрессивная политика советской власти в отношении несовершеннолетних в 1918–1941 гг.: анализ нормативно-правовой базы (1 и 2 этапы). // Вестник Карагандинского университета. №3(111). 2023. – СС. 15, 18.
- Бекенова, Мұхатова, 2026 — Бекенова А.А., Мұхатова О.Х. 1920 жылдардағы Қазақстандағы панасыз балалар қылмысына қарсы күрес. // Asian Journal «Steppe Panorama» 2026. 13 (3). 642-658-бб.
- Бекенова, Козыбаева, 2023 — Бекенова А. А., Козыбаева М. М. 1921–1922 жж. Ашаршылық кезіндегі Қазақстандағы балалардың жағдайы және АРА ұйымының көмегі. // Отан тарихы 2023. № 26(3). URL: <https://otan.history.iie.kz/main/article/view/612/381>.
- Бендер, 2013 — Бендер Е. А. Правовые основы борьбы с детской беспризорностью в РСФСР в 1920–1930-е годы. (электронный ресурс) // CIBERLENINKA. 2013. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovye-osnovy-borby-s-detskoj-besprizornostyu-v-rsfsr-v-1920-1930-e-gody>.
- Виленский — Виленский С.С. Дети ГУЛАГа. // URL: https://you1917-91.narod.ru/vilenskiy_deti_gulaga.html#023.
- Дорская, 2016 — Дорская А.А. Кодекс законов о браке, семье и опеке РСФСР 1926 г.: соотношение идеологической и юридической составляющих. // Universum juris. №2. 2016.
- Закон 7 апреля 1935 г. — Закон 7 апреля 1935 г. в системе советского уголовного права. // Исторические Материалы. URL: <https://istmat.org/node/28585>.
- Из истории борьбы, 2025 — Из истории борьбы с детской беспризорностью в Казахстане и сопредельных странах в 1920–1930-е гг.: сборник архивных документов и материалов. / Сост.: Каипбаева А. Т., Козыбаева М. М., Мухатова О. Х., Байжуманова З. Б., Бекенова А. А. Алматы: ИП «Балауса», 2025. 656 с.
- Кодекс, 1926 — Кодекс законов о браке, семье и опеке. 19 ноября 1926 г. // НИУ ВШЭ в Нижнем Новгороде. URL: https://nnov.hse.ru/ba/law/igpr/sov_gos/kodeksy_26.
- Мемориальный комплекс — Мемориальный комплекс АЛЖИР в окрестностях Астаны. // URL: <https://www.advantour.com/rus/kazakhstan/astana/alzhir.htm>.
- Окунев, 2024 — Окунев Д. «Будьте осторожны, ее отец – враг народа». // lenta.ru. 8 апрель 2024. URL: <https://lenta.ru/articles/2024/04/08/detivragovnaroda/>.
- Оперативный приказ, 1937 — Оперативный приказ НКВД СССР № 00486 «Об операции по репрессированию жен и детей изменников родины». 15 августа 1937 г. // Электронная библиотека исторических

документов. URL: <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/170644-operativnyy-prikaz-nkvd-sssr-00486-ob-operatsii-po-repressirovaniyu-zhen-i-detey-izmennikov-rodiny-15-avgusta-1937-g>.

Перова, 2016 — *Перова М.А.* Власть о несовершеннолетних гражданах: детство в семейной политике советской России 1917-1930-х гг. // Вестник ЮУрГУ. Серия «Социально-гуманитарные науки». 2016, т. 16, № 4. — С. 54.

Полянская, 2017 — *Полянская Т.* Социально опасные дети. // lhistory.ru. 9 марта 2017. URL: <https://lhistory.ru/statyi/socialno-opasnye-deti>.

Сақтағанова, Сақабай, 2024 — *Сақтағанова С.Г., Сақабай Т.Қ.* 1930 жылдардағы ашаршылық кезіндегі Орталық Қазақстандағы панасыз балалар мәселесі. // Bulletin of the Karaganda university. 2024. 4(119). 156-164-бб.

Сүгірәлімова, 2006 — *Сүгірәлімова Г.Б.* Қазақстандағы панасыз балалар. Мәселені шешу тарихы, тәжірибесі, қорытындысы (1920–1940 жылдар). Тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясы. Екібастұз, 2006. 7 б.

УК, 1922 — Уголовный кодекс РСФСР 1922 г. URL: https://nnov.hse.ru/ba/law/igpr/sov_gos/ugkod_22.

УК, 1926 — Уголовный кодекс РСФСР в редакции 1926 г. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/Уголовный_кодекс_РСФСР_1926_года/Редакция_05.03.1926.